

Смольницька О. О.

*кандидат філософських наук,
член ICOM,*

провідний науковий співробітник

*Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського
м. Київ, Україна*

**ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ОДНІЄЇ
З ГАЗЕЛЕЙ БОРА́ ГАЗИ П ГЕРАЯ ХАНА (ГАЗАЇ):
ВІДТВОРЕННЯ СУФІЙСЬКОЇ СИМВОЛІКИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ
З ТЕРАПЕЮ ТА ФЛОРИСТИЧНИМИ АРХЕТИПАМИ**

Вишукана, складна й дуже насичена символами, архетипова палацова поезія доби Кримського ханства (у тому числі написана самими ханами) поставала і постає в полі українських досліджень [1; 4–14]. Але корпус лірики і поем Кримського ханату в сучасних точних (але поетичних) перекладах українською (як М. Стріхи [10–12] та ін., у тому числі авторки пропонованого дослідження [7]) ще вибірковий, поодинокий. Для повноцінного уявлення про феномен цієї літератури цього ще не достатньо, потрібна практика, яка полягає у перекладі як «майстер-класі» з українознавства та орієнталістики. Грубо кажучи, важливо бачити, як поетичний текст «працює» оригінальною та українською мовами. У цьому плані слід бачити очевидне – нюанси ритмо-мелодики можуть або відтворюватися, або не відтворюватися (це вже давно було в українських орієнталістів – так, І. Франко, А. Кримський та інші перекладачі зазначеної доби часто відтворювали зміст, але не форму). У ХІХ–ХХ ст. українські читачі найчастіше мали змогу ознайомитись або з підрядниками, або з досить приблизними перекладами здобутків орієнтальної (у тому числі кримськотатарської) палацової літератури (отримуючи знання про зміст, тоді як форма могла бути відтворена неточно).

М. Рильський був відроджувачем імені (і, звичайно, текстів) А. Кримського. Листування й статті поета цікаво досліджувати в цьому аспекті, оскільки вони базуються на «палімпсестах», тобто не завжди точних даних, усних повідомленнях тощо. Так, у листі до перекладача О. Коваленка від 1 вересня 1947 р. (Київ), характеризуючи, зокрема, ситуацію з сучасними українськими перекладами класики («А загалом думка Ваша, що треба серйозно взятись за перекладення пам'яток світової літератури, видається мені цілком слушною» [2, с. 262]),

М. Рильський відповідав на його питання: «Щодо Кримського, то доля його мені невідома, але за всіма даними його нема в живих» [2, с. 262].

В аспекті української орієнталістики цікава поезія дуже обдарованого кримського хана Борá Газі Герая (Гірая) Хана II (II Bora Ğazı Geraу (1554–1607), який писав різними мовами (тюркськими, фарсі тощо) під псевдонімом «Газаї» (Ğazâуı) і мав прецікаву біографію (у тому числі через войовничість) [14–15]. Його лірика вже аналізувалась і аналізується в різних аспектах, але варто звернути увагу на символічний і архетиповий шари, важливі для перекладознавства. Мета – дослідити флористичну та іншу символіку у відомій газелі Газаї “*Ğabı́bim munisim uârim derde dermanım...*», звернувши увагу на архетипові моменти, пов’язані зі східною традицією. Завдання: 1) дослідити згадані символи; 2) проаналізувати зв’язок суфійського досвіду з біографічним (ханським); 3) простудіювати питання українського перекладу, пов’язані з ритмомелодикою та вибором лексем.

Якщо взяти суфійську лірику (яскравими представниками якої були кримські хани, і на цю тему достатньо багато написано [6–12]), то впадає у вічі проблема розрізнення: як розуміти конкретні символи, їхнє поєднання, а також можливість виведення їх із реального досвіду авторів.

У східній поезії такого напрямку цікаво поєднано біографізм і антибіографізм, образність, яка містить плотський аспект і водночас є ідеальною. Такі вірші сповнені символів, образів, архетипів, алюзій, ремінісценцій.

Є версія, що цю газель хан присвятив своїй дочці – теж поетесі [13, с. 167], Ханзаде-Ханим [16, с. 359] (її ім’я відтворюють і як Ханзадеханум [13, с. 167], Ханзаде Ханум [11, с. 76]).

У додатку 2 наводиться раніше не публікований український переклад газелі. У цій версії подекуди збережено алітерації (наприклад: *peri* – *подібний*: в оригіналі – *Peri* – *peуker*). Узагалі творчість Газаї позначена частим уживанням алітерацій, що пояснюється аудіальною метою цих віршів (не забуваймо про співочий, музикантський і композиторський таланти хана, не раз описані в літературі [7, с. 11, с. 14]). Тобто це й поетичні формули; узагалі таку лірику треба розуміти ширше, аніж написаний текст.

Символи, зашифровані в конкретній газелі. Об’єкт (адресата чи адресатку) східної лірики часто називають *ханом*, *(нади)шахом*, *султаном* тощо через владу над серцем суб’єкта. Якщо ж дотримуватися гіпотези, що саме цю газель хан присвятив своїй дочці *Ханзаде-ханим*, то можна спробувати розгадати задум поета: якщо сказано про розлуку, то, певно, хан вирушав у похід або мусив утратити владу, причому розлука була на невизначений термін. Тобто це *родинний* і *державний* аспекти, поєднані з філософським (у тому числі суфійським), дуже тонке

переплетення різних шарів і площин, зрозуміле автору і адресатці. У суфійському плані це розлучення душі з іншою душею або душі з божеством.

Флористична архетипова символіка газелі, поєднана з тілесною. Окремі флористичні символи в Газаї та інших кримських ханів уже аналізувалися [6], [9]. Тут до уваги не береться відомий символ троянди (як і Гюлістан), а в цьому разі цікавий *рейхан* – чи базилік. (В оригіналі саме *рейхан*, форма *reyhânım* [16, s. 359]). Асоціація – завдяки духмяному запаху, можна також звернути увагу на зелень, що означає свіжість (весну, молодість) цього флористичного архетипу, частого для східної традиції.

Інші символи. Очі (адресата): в оригіналі «чешме» (*çeşme* [16, s. 359]), що одночасно означає «око» і «фонтан» (східні фонтани робили у вигляді зіниць). Око – частий символ східної поезії. Із ока течуть сльози – із фонтана тече вода (поширений східний прийом, зашифрований у полісемії), душу можна вразити – так само можна розбити (через небережність або навмисно) камінь, з якого зроблено фонтан – особливо крихкий і тонко різьблений символ розети (попри позірну міцність матеріалу). Це викликає візуальні асоціації зі знайомими адресатам реаліями.

Терапевтична символіка. Цікаво про мазь (бальзам, *merhem* [16, s. 359]): він не просто не гоїть ран, але й оманливий (*zahmine* [16, s. 359] – мнимий), не допомагаючи болю через страждання розлуки.

Під час поетичного перекладу українською мовою авторці пропонуваного дослідження довелося обирати кілька шляхів – або відтворення ритміки оригіналу (але пожертвувати природністю звучання для україномовної аудиторії), або відтворити оригінал природнішим для іншого читача (і слухача!) ритмом. Обидва вибори – кожний по-своєму – відкривали й проблему зі збереженням символіки. Зокрема, авторка дослідження торкнулася цієї проблеми стосовно власних українських перекладів палацової лірики Кримського ханату (процитувавши уривок із газелі Газаї; уся інформація про текст нижче) – на відеовиступі 22 грудня 2021 р., організованому НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського»; виступали поетеси, перекладачки, науковиці О. Демиденко, Олена О'Лір і авторка цих рядків [3].

Отже, в оригіналі текст Газаї дуже компактний і насичений смислами, тому наведений у додатку 2 український переклад досить приблизний. Так само в оригіналі багато внутрішніх рим (на жаль, не вийшло всі відтворити), зумовлених законами тюркських мов. Тому робота має перспективу продовження з огляду на великий корпус текстів і поетичну вправність цих віршів. Але флористична і психотерапевтична символіка такої поезії є архетиповою, що вимагає додаткового читування смислів і, відповідно, є цікавим перекладацьким завданням.

Додаток 1. II Bora Ğazi Geray (1554–1607, Ğazâyi), Ğazel. Habibim munisim yârim derde dermanım / Enîsim yâr ı dillhâhım latifim mahremim canım // Gülendamım dilârâmım vefâdârım havâdârım / Özi şahım yüzi mâhım boyı serv i gülistanım // Peripeyker lebi şekker sözi gevher özi huşter / Kaşı yâ kirpiki hançer sühanver la'li mercanım // Yüzi gül saçı reyhânım lebi mül çeşmi hunharım / Ki sensen hasılım varım muhassal dinim imânım // Kônül inler közim ağlar yaşım çağlar firakında / Terahhum eyle ey şâhım tekellüm eyle ey hanım // Çıkıb seyre suvar olmuş yolunda ten gubâr olmuş / Niçeler hâksâr olmuş kezer nazile cananım // Közim yaşın döker her dem çeker zahmine yok merhem / GAZAYİ kanı bir mahrem diyem hâl i perişanım [16, s. 359].

Додаток 2. Борá Газí Герáй Хан II, псевдонім Газáї, газель (“Habibim múnisim yârim tabîbim derde dermânım...»), еквілінарний поетичний переклад Ольги Смольницької (2021). О люба, лікарю-табiб, мене ти вбережи від лих, / Моя ти душе, дорога, о сокровенного порiг, // Моя трояндо, Гюлистан, чуттiв ти вiдданiсть палких. / Моя ти сутнiсть, кипарис – твiй стан, край квітiв запашних. // До перi вся подiбна ти, i цукровустиий голос твiй, / Брова – кинджал, уста – корал, у вiях – пал зiниць твоiх. // У тебе кучерi – рейхан, лик – ружа, очi – струмнiв бiг, / Моя надiє, честь моя, моiх релiгiє святих. // Мiй тлiє жар, у серцi плач: розлука раптом надiйшла, / Моя ти панi, о мiй шах, чуттiв не милуєш чужих. // Завжди прокладений твiй шлях лежить по зламаних гiлках, / Усi на шляховi твоiм упали замертво до нiг. // З очей вода, не гоiть мазь, бо цей оманливий бальзам, / Хан Газáї всiх власних бiд тобi повiдати не змiг.

Список використаних джерел:

1. Вiвчар С. Газí II Гiрей (Газáїй) у дослідженнях Агатангела Кримського та Iвана Франка. URL: <http://islam.in.ua/ua/islamoznavstvo/gazy-ii-girey-gazayyi-u-doslidzhennyah-agatangela-krymskogo-ta-ivana-franka> (дата останнього звертання: 31.10.2018).

2. Рильський М. 234. До О. В. Коваленка. *Рильський М. Т. Зiбрання творiв: у 20 т. Т. 19. Автобiографiчнi матерiали. Записнi книжки. Листи (1907–1956).* Киiв : Наук. думка, 1988. С. 262.

3. Розмова про художнiй переклад. *Кафедра ТППАМ.* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3tXuSrFnJf4> (дата розмiщення: 27.12.2021).

4. Слэст’юн С. Е. Маскулiнна картина свiту: релiгiйно-фiлософський та генерацiйний аспекти (на матерiалi месневи “Dolab” Бора II Газí Герая Хана та поеми Семьюеля Джонсона “The Vanity of Human Wishes”). *Лiтературознавчi студiї.* Киiв : Видавничий дiм Дмитра Бурáго, 2016. Вип. 50. С. 177–182.

5. Смольницька О. О. Бойовий ідеал: тяглість традиції та її перемислення на прикладі вибраної лірики Заходу і Сходу від XVI–XVII століття до романтизму. *Молодий вчений*. № 7(47), липень, 2017. Ч. II. С. 231–238.

6. Смольницька О. О. Вибрана флористична символіка в окремих газелях Газаї: можливості українського перекладу. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського* : матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, 21 грудня 2021 р. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 299–303.

7. Смольницька О. О. Вибрані газелі Борá Гази II Герая Хана (Газаї, Хана Гази) в українських перекладах: версифікація, символіка, архетипи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Кримськотатарська філологія: мова та література. Туркологія та сходознавство*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 9–18.

8. Смольницька О. О. Поезія Кримського ханату на прикладі творчості Бора Гази II Герая Хана (Газаї): проблема українського перекладу. *Онтологічні виміри сучасної філології* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24–25 вересня 2020 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 29–35.

9. Смольницька О. О. Символ гіацинта у вибраній суфійській поезії (оригінали і український переклад): дискурс новітніх послідовників неокласиків. *Ідентичність. Дискурс. Імагологія* : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з іноземною участю до 150-річчя Агатангела Кримського, м. Острог, 15 квітня 2021 року / редкол. О. А. Вісич (відп. ред.) та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. С. 63–69. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/8495/1/Збірник%20тез.pdf>

10. Стріха М., Трош С. Про одну репліку пізньої римської поезії в Англії та в Криму в XVII столітті. *Слово і Час*. 2016. № 10. С. 85–92.

11. Стріха М., Трош С. Специфіка гендерних мотивів у творчості Філіпа Сідні та Бахадир Герая Хана I (Резмі): історико-біографічний та компаративний аспекти. *Слово і Час*. 2016. № 2. С. 73–79.

12. Стріха М. *Улюблені переклади*. Вид. 2-ге, випр. і доповнене. Київ : Пенмен, 2017. 770 с.

13. *Студії з Криму*. I–IX. Ред. акад. А. Е. Кримський. Київ, 1930. 215 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Krymskyi_Ahatanhel/Studii_z_Krymu.pdf? (Дата останнього звернення: 02.04.2016).

14. Франко І. Кримський хан Газі-Гірей (1588–1607) і дещо з його віршів / З тюркської поезії. *Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 13. Поетичні переклади та переспіви*. Київ : Наук. думка, 1978. С. 609–613.

15. Hammer-Purgstall J. Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft, aus türkischen Quellen zusammengetragen. Wien : K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856. 278 s. URL: <https://ia802308.us.archive.org/14/items/geschichtederch01purgoog/geschichtederch01purgoog.pdf> (дата останнього звернення: 02.04.2016).

16. Rustemov O. Kırım Türklerinin Edebî Dil Gelenekleri: Kırım Hanı Bora Gazi Giray'ın Şiir ve Mektupları Üzerine YRD. DOÇ. DR. OLEG RUSTEMOV. *Söylem*. Aralık 2017. 2/2. S. 348–361. URL: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/383759> (Accessed: 21.08.2019).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-31>

Федчук О. Б.

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

РОЛЬ ГАЗИ Ш ГЕРАЯ В ІСТОРІЇ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

На межі XVII–XVIII ст. Кримське ханство перебувало в кризовому стані. Апофеозом кризи стала боротьба за владу між синами Селіма Герая. Одним з найяскравіших учасників боротьби був Газі Ш Герай.

На жаль, дитячі роки життя Газі Герая не відображені в джерелах. Відомо, що ханзаде подорослішав рано, оскільки в десятирічному віці (після загибелі Алі Герая) його призначили першим сераскером Буджаку. Він мусив завойовувати авторитет воюючи з австрійцями, поляками і московитами. В цей час Газі Герай долучився до ординської (патріотичної) партії ханату. Першопочатково він мав приязні відносини з її очільником та своїм старшим братом Девлетом Гераєм і ворогував з іншим братом – османофілом Шехбазом Гераєм [10, с. 78; 9, с. 669]. На думку Рашида Газі Герай був «хороброю, але нерозсудливою людиною» [11, с. 596]. Вплив Селіма Герая стримував його дітей від відкритої ворожнечі, але після відречення хана сімейні конфлікти спалахнули з новою силою.

Під впливом Мустафи II Девлет II Герай призначив калгою Шехбаза Герая, а щоб укріпити позиції патріотичної партії надав Газі Гераю титул нуреддіна. На обидві посади за старшинством претендував інший їхній брат Саадет Герай, а Карловицьку мирну угоду не сприйняла радикальна частина патріотів. Тому, в 1698 р. нуреддін і його молодші брати Каплан